

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl/Year: 16 • Sayı/No: 3 • Aralık/December 2025

ISSN: 1309-601X

TÜRK MODERNLEŞMESİNİN ZİHİNSEL HARİTASINDA EŞİKTE DURAN AYDIN AHMET HAMDİ TANPINAR

The Liminal Intellectual in the Mental Map of Turkish Modernization
Ahmet Hamdi Tanpınar

Sevda Nur ÇEVİK TEKELİOĞLU

Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim
Enstitüsü, Ankara.

cevikksevdanurr@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1985-8069

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 09.11.2025

Kabul Tarihi: 01.12.2025

DOI: 10.59281/turkiz.1820569

Kaynak göstermek için:

Çevik Tekelioğlu, S. N., (2025). Türk Modernleşmesinin Zihinsel Haritasında
Eşikte Duran Aydın Ahmet Hamdi Tanpınar. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 16(3):
409-430.

İletişim / Contact

29 Ekim Caddesi 2654. Sokak No: 1 Gölbaşı-Ankara/Türkiye

Tel: +90 312 460 1779 • Faks: +90 312 460 1789

www.tasav.org • iletisim@tasav.org • turkiz.dergisi@tasav.org

TÜRK MODERNLEŞMESİNİN ZİHİNSEL HARİTASINDA EŞİKTE DURAN AYDIN AHMET HAMDİ TANPINAR

The Liminal Intellectual in the Mental Map of Turkish Modernization Ahmet Hamdi Tanpınar

Sevda Nur ÇEVİK TEKELİOĞLU

Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü
Eğitim Enstitüsü, Ankara.
cevikksevdanurr@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1985-8069

Özet

Bu çalışma, Ahmet Hamdi Tanpınar'ı Türk siyasi düşünce tarihi bağlamında ele alarak onun modernleşme süreci içindeki entelektüel konumunu incelemektedir. Tanpınar'ın düşünce dünyası; süreklilik, değişim, doğu-batı ikiliği ve Bergsoncu zaman anlayışı ekseninde şekillenmiştir. Eserleri, dönemin siyasal ve toplumsal dönüşümlerini yansıtarak Türk modernleşmesinin zihinsel sınırlarını ortaya koyar. Çalışma, Tanpınar'ı belli bir ideolojik çerçeveye sığmayan, "eşikte duran" bir aydın olarak değerlendirir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş; Tanpınar'ın eserleri ve ikincil kaynaklar, temalar doğrultusunda sınıflandırılarak doküman analizi yoluyla çözümlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Tanpınar, Bergsonculuk, Süreklilik, Değişim.

Abstract

This study examines Ahmet Hamdi Tanpınar within the context of Turkish political thought and analyzes his intellectual position in the modernization process. Tanpınar's intellectual landscape is shaped by themes of continuity, change, the East-West dichotomy, and Bergsonian conceptions of time. His works reflect the political and social transformations of his era and outline the conceptual boundaries of Turkish modernization. The study evaluates Tanpınar as a liminal intellectual who does not fit neatly into any ideological framework. A qualitative research design was adopted and Tanpınar's works as well as secondary sources were analyzed through document analysis, categorized and interpreted within thematic patterns.

Keywords: Modernization, Tanpınar, Bergsonism, Continuity, Change.

Giriş

Ahmet Hamdi Tanpınar, 20. yüzyıl Türk edebiyatının önde gelen isimlerinden biri olmakla birlikte Türk modernleşmesinin zihinsel arka planını anlamak açısından da merkezî bir konumda yer alır. Eserleri hem estetik açıdan hem de modernleşme, süreklilik-değişim, Doğu-Batı gerilimi ve kültürel kimlik tartışmaları bakımından zengin bir düşünsel içerik sunar. Buna rağmen Tanpınar, Türk siyasi düşünce tarihi literatüründe çoğu kez dolaylı biçimde ele alınmış, “edebiyatçı” kimliğinin gölgesinde kalmıştır. Bu çalışma, Tanpınar’ı salt bir romancı ve şair olarak değil, Türk modernleşmesinin entelektüel ikilemlerini bedeninde taşıyan “*eşikte duran*” bir aydın olarak konumlandırmayı amaçlamaktadır.

Bu çerçevede çalışmanın temel problemi, Tanpınar’ın düşünce dünyasının Türk siyasi düşüncesi içindeki yerini ve modernleşme sürecine dair geliştirdiği kavramsal çerçeveyi nasıl kurduğunu ortaya koymaktır. Çalışmada nitel araştırma yöntemleri benimsenmiş, Tanpınar’ın şiirleri, romanları, denemeleri ve makaleleri ile birlikte ikincil literatür doküman analizi tekniğiyle

incelenmiştir. Elde edilen bulgular, modernleşme, muhafazakârlık, süreklilik-değişim ve Bergsoncu zaman anlayışı etrafında tematik olarak sınıflandırılarak değerlendirilmiştir.

Makale, bu amaç doğrultusunda şu şekilde yapılandırılmıştır: İlk bölümde Tanpınar'ın düşünce dünyasında öne çıkan temel kavramlar ele alınmakta; ikinci bölümde Dergâh Dergisi ve bu çevrenin Tanpınar üzerindeki etkisi tartışılmaktadır. Üçüncü bölüm, Tanpınar'ın Türk siyasi düşüncesindeki konumuna dair genel bir çerçeve sunarken, dördüncü bölümde onun entelektüel biçimlenişi ve dönüşüm süreci incelenmektedir. Beşinci bölümde Bergsonculuğun Tanpınar'ın zaman, süreklilik ve modernleşme tasavvurundaki yeri analiz edilmekte; sonuç bölümünde ise Tanpınar'ın "eşikte duran aydın" olarak Türk modernleşmesinin zihinsel haritasına yaptığı katkı bütüncül bir değerlendirmeye ortaya konulmaktadır.

1. Tanpınar'ın Düşünce Dünyasında Temel Kavramlar

Tanpınar'ı çağdaşlarından ayıran temel özellik, hiçbir düşünce sistemine tam anlamıyla sığmamasıdır. Onun için *arayış* kavramı hayatının ve düşüncesinin merkezinde yer alır. Tanpınar "bulan" değil, sürekli arayan bir aydındır. En çok önem verdiği kelimelerden biri olan *dikkat*, onun estetik ve düşünsel tavrını özetler. Bu yönüyle Tanpınar'ı incelerken yaşadığı dönemin tarihsel bağlamını da dikkate almak gerekir. Aramak ve bulmak arasındaki bu gerilim, onun entelektüel dünyasını şekillendiren temel temalardan biridir. Bu bakışın oluşmasında hocası Yahya Kemal'in etkisi büyüktür ancak Tanpınar'ın felsefi derinliği esasen Bergson düşüncesinden beslenmiştir.

Tanpınar'ın düşünce yapısını anlamak için, üzerinde en çok tartışılan birkaç kavramı birbirinden ayırarak ele almak gerekir: Muhafazakârlık, modernlik, doğu-batı ve eski-yeni karşıtlıkları. Onun muhafazakâr bir düşünür olarak değerlendirilmesi, Türk entelektüel tarihindeki en tartışmalı konulardan biridir. Bu noktada muhafazakârlığın Türkiye'de kazandığı anlamı dikkate almak

gerekir. Tanpınar, Dergâh çevresinde yer alan ve “*Türkiye Bergsoncuları*” olarak adlandırılan grubun bir üyesidir. Cumhuriyet döneminde bu isimler genellikle “*sentezci muhafazakârlar*” olarak tanımlanmıştır. Bu dönemdeki düşünürleri sınıflandırmanın güçlüğü, onların belirli bir ideolojik kalıba tam olarak oturmamalarından kaynaklanır (Çağlıyan, 2006: 81).

Dergâh çevresinde toplanan bu entelektüelleri birleştiren temel unsur, Bergsoncu felsefeyi benimsemeleridir. Onlara göre zamanı “üç boyutuyla birlikte kavramak” düşünsel bir zorunluluktur. Tanpınar’ın *yekpâre geniş bir zaman* anlayışı da bu düşünsel çizginin edebî bir yansımasıdır. Dergâh çevresindeki isimler, dönemin siyasal yapısıyla genel olarak uyumlu bir duruş sergilemiş; bu tutum, devletin modernleşme yönelimini meşru kılma çabasının hem bilinçli hem de gönülsüz bir biçimi olarak yorumlanmıştır (Çiğdem, 2012: 58).

Tanpınar üzerine muhafazakârlık ve modernleşme bağlamında konuşmak zordur. Dellaloğlu’nun ifadesiyle, “*Tanpınar, Türkiye modernleşmesinin trajedisini en iyi anlatan yazardır*” (Dellaloğlu, 2014: 113). Modernleşmeden söz ederken muhafazakârlığı dışarıda bırakmak mümkün değildir. Tanpınar, geçmişi ele alarak bugünü anlamlandıran bir düşünürdür. Modernleşmeye veya gelenekçiliğe mutlak bir karşıtlık sergilemez; her iki kavramı da birbirini dışlamayan bir devamlılık içinde görür. Muhafazakârların modernleşmeyi keyfi bir tercih olarak algılamasına karşın, Tanpınar onu tarihsel bir zaruret olarak yorumlar: “*Avrupalının peşinden koşmamız bir zaruretti. Çünkü cemiyetimiz için ölmek veya garphlaşmak şıklarından birini derhal ihtiyar etmek zarureti vardı. Türk cemiyeti yaşamak iradesiyle garphlaştı.*” (Tanpınar, 2000: 91).

Tanpınar, çağdaşlarının çoğu gibi modernleşmeye karşı bir duruş sergilememiştir. Onun muhafazakârlığı klasik anlamda geçmişe dönüş değil, geçmişin değerlerini koruyarak modernliğe dahil olma çabasıdır. Bu nedenle, “*muhafazakâr mıdır?*” sorusuna evet demek mümkündür; ancak bu, onun muhafazakârlığının modern bir

düşünsel zeminde şekillendiği anlamına gelir. Dergâh çevresinde yer alan bu “*sentezci muhafazakârlar*”, Tanzimat dönemine yönelttikleri eleştirilerle öne çıkarlar. Batılılaşmanın yalnızca teknik alanda gerçekleşebileceği düşüncesine karşı çıkararak, onun bir “*medeniyet değişimi*” olduğunu savunurlar. Çünkü onlara göre kültürel etkilenmeden gerçek bir dönüşüm mümkün değildir.

Tanpınar, Tanzimat’ın ortaya çıkardığı Doğu-Batı sentezini “*bir ucubelik*” olarak tanımlar (Çağlıyan, 2006: 92). Bu eleştiri, onun Batılılaşma karşıtı değil, yüzeysel modernleşmeye karşı derinlik arayışında bir düşünür olduğunu gösterir. Dolayısıyla Tanpınar’ın düşünce dünyası, modernleşmeyi zorunlu fakat eksik bir süreç olarak görür; asıl mesele, bu sürecin “*ruhsuz ve taklitçi*” değil, “*zihinsel ve kültürel*” bir temele oturmasıdır.

Süreklilik ve değişim, Tanpınar’ın düşünce dünyasının merkezinde yer alan iki temel kavramdır. Onun için değişim, geçmişten kopuş değil; geçmişin birikimini bugüne taşıyarak, süreklilik içinde gerçekleşen bir dönüşümdür. Değişmek, Tanpınar’da bir devam etme biçimidir. Bu bakış açısında Bergson’un etkisi belirgindir. Aynı zamanda hocası Yahya Kemal’in “*zihniyet değişimi*” vurgusu, Tanpınar’ın düşüncesinde önemli bir yer tutar. Yahya Kemal’e göre Batı medeniyetine dâhil olabilmek için önce zihniyetin değişmesi gerekir hem Batı içinde yer almak hem de kimliği muhafaza etmek ise “*mektepten memlekete dönmek*” ifadesinde somutlaşır (Çağlıyan, 2006: 87).

Tanpınar’ın da içinde bulunduğu sentezci muhafazakârların özgün yanı, değişim ve sürekliliği bir araya getirme çabalarıdır. Bu, onların daima bir “*arayış hâlinde*” olmalarından kaynaklanır. Geçmişten tam anlamıyla kopmamak, yeniliğe karşı da tam bir direnç gösterememek, onları arada kalmış bir konuma yerleştirmiştir. “*Bugünün ışığında maziye görmek*”, “*değişirken kendisi kalabilmek*” bu kuşağın parolası hâline gelmiştir. Tanpınar, hocası Yahya Kemal’in “*süreklilik içinde değişmek*” anlayışına gönderme yaparak kendi felsefesini “*devam ederek değişmek*,

değişerek devam etmek” şeklinde özetlemiştir (Tanpınar, 2020: 14). Tanpınar, yaşadığı dönem itibarıyla Türkiye’nin birçok tarihsel geçişine tanıklık etmiştir. Tanzimat’tan sonra ivme kazanan modernleşme süreci, onun düşünsel olgunluk dönemine denk gelir. Yetiştigi kültürel çevre ve aldığı eğitim, onda farklı yönelimlerin bir arada bulunmasına yol açmıştır. Bu nedenle, fikirlerinde zaman zaman görülen değişimler tutarsızlık olarak yorumlanmış, ancak bu değişkenlik aslında onun çağının gerilimlerini yansıtır. Tanzimat sonrası modernleşme sürecinde genel bir fikir birliği olsa da bu modernleşmenin kimlerle ve hangi temeller üzerinden yürütüleceği tartışmalıdır. Ziya Gökalp ve Dergâh çevresi arasındaki ayrım da burada belirginleşir: Gökalp, Durkheim’ın sosyolojisini benimserken; Dergâh çevresindeki isimler Bergson’un sezgi ve süre kavramları etrafında şekillenen felsefeyi tercih etmişlerdir (Aydın, 2020: 126).

Tanpınar, 1930’lu yıllara kadar Batılılaşma yanlısı bir tutum sergilerken, sonraki yıllarda özellikle Anadolu’daki gözlemleri ve entelektüel çevresiyle birlikte Doğu kültürüne daha yakın bir duruş benimsemiştir. Bu yönelme, onun “*muhafazakâr*” olarak nitelendirilmesine zemin hazırlamıştır. Düşüncelerindeki bu dönüşüm, günümüzde farklı kesimler tarafından sahiplenilmesine yol açmıştır. İlginç biçimde, aynı metinleri farklı yayınevlerinin (örneğin Dergâh ve YKY) basması, Tanpınar’ın hem muhafazakâr hem modernist okur çevrelerince benimsenmesine neden olmuştur. Bu durum, Dellaloğlu’nun “modernleşme sendromu” olarak tanımladığı olgunun somut bir örneğidir. Dellaloğlu, Tanpınar’ı bu özellikleri nedeniyle “*bağımsız bir entelektüel*” ve “*sivil bir aydın*” olarak tanımlar (Dellaloğlu, 2013: 13). Tanpınar ne gerici ne modernist, ne sağcı ne de solcudur; onun temel derdi “kendi olabilmek”tir. Doğu ile Batı’yı birleştirmeye çalışmaz; bu kavramların kendisiyle kurduğu ilişkiye odaklanır (Dellaloğlu, 2013: 121). Zamanla fikirlerinde yaşanan dönüşümler ve eserlerinin farklı yayınevlerince yeniden basılması, Tanpınar’ın çok çeşitli entelektüel çevrelerde okunmasını sağlamış, ancak düşüncelerinin farklı

ideolojik okumalara da açık hale gelmesine neden olmuştur. Bu çok yönlü yorumlanabilirlik, Tanpınar'ı hem sağ hem sol entelektüel çevrelerin referans figürü hâline getirmiştir. Ancak bu durum, onun fikirlerinin zaman zaman bağlamından kopararak araçsallaştırılmasına da yol açmıştır. Nitekim Tanpınar'ın bir dönem CHP milletvekilliği yapması ve 1960 darbesi konusundaki görüşleri, muhafazakâr çevrelerde genellikle göz ardı edilmiştir. Kendisinin bu konuda yaşadığı rahatsızlık, şu ifadelerinde açıkça görülür (Tanpınar, 2007: 207): *“Sağcı olmak çok güç, hatta imkânsız. Evvela memleketimde en cahil ve budala isimler sağcı. Yahut da aşikâr şekilde hain ve ahlaksız... Sola gelince! Yarabbim, bizde solcu muharrir, solcu şair, genç şair, sol adam, ileri adam, züht, hamâkat, cahillik.”* Edebî yaşamında da hocası Yahya Kemal'in gölgesinde kalmaktan çekinen Tanpınar, eserlerinin yeterince ilgi görmemesinden sık sık yakınmıştır. Dostlarının “Kırtıpıl Hamdi” şeklindeki alaycı nitelmesi, onun sanatçı kimliğinin yeterince ciddiye alınmadığını gösterir. Gelenek ve modernlik arasında kurduğu gerilimli denge, Tanpınar'ı Türk düşünce tarihinde “arayışın yazarı” hâline getirmiştir. Onun amaçlı bir sentez kurmak değil, bu iki dünyanın çatışması içinde kendi varoluşunu anlamlandırmaktır.

2. Dergâh Dergisi ve Tanpınar'ın Düşünsel Çevresi

İlk sayısı 15 Nisan 1921, son sayısı ise 5 Ocak 1923 tarihinde yayımlanan *Dergâh Dergisi*, iki yıl boyunca toplam 42 sayı çıkmıştır. Dergi üzerine yapılmış kapsamlı çalışmalar sınırlıdır; mevcut bilgiler büyük ölçüde dönemin yazarlarının eserlerinden ve Tanpınar'ın Yahya Kemal adlı kitabından elde edilmektedir. *Dergâh*, Bergsoncu felsefeyi benimseyen birçok önemli ismi bir araya getiren bir düşünce platformu niteliğindedir. Bu çevrede Yahya Kemal, Ahmet Hamdi Tanpınar, Mustafa Şekip Tunç ve Ahmet Haşım gibi isimler öne çıkar. “Kaynaklar” anlamına gelen *Dergâh* adını dergiye veren kişi Yahya Kemal'dir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde Dergâh, kültürel bir yeniden doğuş misyonu üstlenmiştir. Dellaloğlu,

dergiyi “bir tür Türkiye Rönesansı” olarak tanımlar (Dellaloğlu, 2013: 87).

Tanpınar’ın ifadesiyle *Dergâh*, “sahnenin dışında kalanların dergisidir.” Bu yayında yer alan isimlerin çoğu “Türk Bergsoncuları” olarak anılmıştır. Özellikle Mustafa Şekip Tunç, Bergson’un metinlerini Türkçeye kazandırarak bu düşüncenin yayılmasında önemli rol oynamıştır. Tanpınar, düşünce dünyasının biçimlenmesinde *Dergâh*’ın belirleyici etkisini sık sık vurgular. Nazım İrem, derginin yayına başlamasıyla birlikte Bergsonculuğun entelektüel işlevinin değiştiğini belirtir: “Bergson felsefesi, spekülative bir girişim olmaktan çıkarak günün siyasal ve sosyal sorunlarıyla doğrudan yüzleşmeye başlamıştır” (İrem, 1999: 150-155). Her ne kadar *Dergâh Dergisi* Yahya Kemal’in öncülüğünde yayımlanmış olsa da derginin düşünsel yönünü en fazla benimseyenler arasında Mustafa Şekip Tunç, Ahmet Haşim ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu bulunur. *Dergâh* çevresi, bütünlüklü bir ideolojik birlik oluşturmaz; onları bir araya getiren esas unsur, Ziya Gökalp’in pozitivizmine ve Durkheimci determinizme karşı geliştirdikleri eleştirel duruştur. Bunun yanında, Kurtuluş Savaşı’na verdikleri destek bu entelektüel birlikteliği güçlendirmiştir (Ülken, 2017: 552). Bu çevre, modernleşmeyi reddetmez; tartışmanın odağında modernleşmenin yöntemi bulunur. Gökalp modernleşmeyi toplumsal yasalar ve sosyolojik determinizm üzerinden temellendirirken, *Dergâh* çevresi Bergson’un sezgi ve “süre” kavramlarıyla tanımlanan dinamik bir anlayış geliştirmiştir. Tanpınar’ın modernleşme düşüncesi bu çizgide şekillenmiştir. Bu yönelişin en önemli ilham kaynağı ise hocası Yahya Kemal’dir (Türkislamoğlu, 2014: 14).

Yahya Kemal, *İkbal Kıraathanesi* gibi mekânlarda düzenlediği sohbetlerle “cemiyet içindeki fert” bilincini yerleştirmeye çalışmış, Tanpınar’ın hem edebî hem düşünsel kimliğinin temelleri bu ortamda atılmıştır. Tanpınar, hocasıyla her konuda fikir birliği içinde değildir; ancak *Dergâh* çevresinin kendisine kazandırdığı en önemli yönelim, Bergson felsefesinin sezgisel zaman anlayışını

içselleştirmesi olmuştur. Derginin Bergson'la özdeşleşmesinde Mustafa Şekip Tunç'un kaleme aldığı makaleler kadar Tanpınar ve Yahya Kemal'in bu düşünceye yakınlıkları da etkili olmuştur. *Dergâh* çevresinde yer alan isimler, Bergsonculuğu yalnızca bir felsefi yönelim değil, geçmişin tümüyle reddine karşı geliştirilen kültürel bir bilinç biçimi olarak görmüştür.

Tanpınar, Bergson'u "tam zamanında gelmiş bir filozof" olarak nitelendirir; çünkü Türkiye'nin o dönemde ihtiyaç duyduğu şey, onun deyimiyle "*bir hayat hamlesi*"dir. Bergson'u doğrudan derinlemesine okuduğuna dair açık bir kanıt bulunmamakla birlikte, düşüncesi üzerindeki etkilerin Yahya Kemal ve *Dergâh* çevresi aracılığıyla şekillendiği anlaşılmaktadır (Aydın, 2020: 127).

Dergâh Dergisi, Türkiye'de modernleşme tartışmalarını edebî ve felsefi bir zeminde ele alan en önemli düşünce platformlarından biri olmuştur. Bu çevre, pozitivizme karşı Bergsoncu sezgi anlayışını savunarak, yenileşmeyi geleneğin sürekliliği içinde düşünmeye çalışmıştır. Tanpınar, bu mirasın en dikkate değer temsilcilerinden birisidir. Onun eserlerinde *Dergâh* çevresinin "*devam ederek değişme*" ilkesi hem estetik hem düşünsel bir tutarlılık kazanmıştır. Böylece Tanpınar, bir dergi çevresinde başlayan bu entelektüel hareketi, Türk düşünce tarihinin kalıcı bir zihinsel çizgisine dönüştürmüştür.

3. Tanpınar'ın Türk Siyasi Düşüncesindeki Konumuna Dair Bir Çerçeve

Ahmet Hamdi Tanpınar, 20. yüzyıl Türk edebiyatı ve düşünce hayatında özgün bir konuma sahiptir. Edebiyatçı kimliği kadar düşünsel yönü de Türk siyasi düşüncesinin gelişim sürecinde belirleyici bir rol üstlenmiştir. Yaşadığı dönemde daha çok edebî kişiliğiyle öne çıkan Tanpınar, ölümünden sonra fikirleriyle tartışılan bir düşünür hâline gelmiştir. Eserleri, entelektüel yaklaşımı ve estetik hassasiyeti üzerine yapılan çalışmalar, özellikle son yıllarda artış göstermiştir (Satar, 2015: 169).

Tanpınar, düşünsel gelişimi boyunca değişen fikirleri, edebi ve siyasi kimliği arasındaki geçişkenlik, düşüncelerinin belirli bir ideolojik çerçeveye sığmaması nedeniyle farklı yorumlara konu olmuştur. Düşünce dünyasının merkezinde modernleşme, doğu-batı ilişkisi, eski-yeni karşıtlığı, değişim ve süreklilik, Bergsoncu zaman anlayışı, Dergâh Dergisi ve muhafazakârlık gibi kavramlar yer almaktadır (Arslan ve Yürüklü, 2020: 170; Batı, 2024: 236). Yetiştği kültürel çevre, aldığı eğitim, akademik ve bürokratik görevleri, entelektüel yöneliminin şekillenmesinde belirleyici olmuştur.

Edebiyatın düşünce tarihindeki konumunu anlamak, Tanzimat sonrasında edebî üretimin modernleşme sürecine sağladığı katkıyı dikkate almayı gerektirir. Namık Kemal ve Ahmet Mithat gibi yazarlar aracılığıyla Batı düşüncesi Osmanlı entelektüel hayatına taşınmış, bu miras Tanpınar'ın düşünsel zeminini oluşturmuştur. Tanpınar'a göre Batılılaşma, Türk toplumu açısından bir tercih değil, tarihsel bir zorunluluktur. Modernleşme, onun zihninde "ölmek ya da Batılılaşmak" arasında bir tercih değil, varlığın devamı için kaçınılmaz bir süreçtir (Gündüz, 2002: 16).

1921'de yayımlanmaya başlayan Dergâh Dergisi çevresinde şekillenen düşünsel atmosfer, Tanpınar'ın entelektüel yöneliminin temellerini oluşturmuştur. Bu çevrede yer alan yazarlar, gelenekten kopmadan yenilenmeyi savunmuş, Batılılaşmayı bir kültürel kopuş olarak değil, süreklilik içinde bir dönüşüm olarak değerlendirmiştir. Tanpınar'ın modernleşme anlayışı da bu perspektif doğrultusunda gelişmiştir (Arık, 2011: 2).

Tanpınar'ın eserleri, edebi boyutlarının ötesinde, dönemin siyasal ve toplumsal dönüşümlerini anlamak bakımından önem taşır. Yazılarında modernleşmenin psikolojik etkileri, birey-toplum ilişkilerindeki kırılmalar ve medeniyet algısındaki gerilimler dikkat çekici biçimde işlenmiştir (Biçer, 2025: 182). Bu çalışma, Tanpınar'ın düşüncelerini edebî metinleri, makaleleri ve dönemsel yazıları üzerinden çözümleyerek Türk siyasi düşüncesindeki konumunu belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede Tanpınar'ın düşünsel

mirası, modernleşme, muhafazakârlık ve doğu-batı ekseninde değerlendirilmekte; süreklilik ve değişim temaları üzerinden Türk düşünce geleneğine katkısı analiz edilmektedir.

4. Bir Entelektüelin Yetiştirme Koşulları ve Dönüşümü

Ahmet Hamdi Tanpınar, 1901 yılında İstanbul’da dünyaya gelmiştir. Babası Hüseyin Fikri Efendi’nin kadılık görevi nedeniyle ailesi uzun süre Anadolu’nun farklı şehirlerinde yaşamış, bu durum Tanpınar’ın erken yaşta çeşitli kültürel çevrelerle temas kurmasını sağlamıştır. Maden, Sinop, Siirt ve Kerkük’te geçen çocukluk yılları, onun kültürel çeşitlilik ve farklı yaşam biçimleriyle tanıştığı bir dönem olmuştur. Özellikle Kerkük, Tanpınar’ın entelektüel gelişiminde belirleyici bir yer tutar. Burada Fransızca öğrenmeye başlamış, Batı edebiyatı ile ilk temaslarını kurmuş ve hayal gücünü zenginleştiren okumalar yapmıştır. Bu dönemde edindiği çok yönlü kültürel deneyim, ilerleyen yıllarda yazınsal ve düşünsel kimliğinin temellerini oluşturmuştur (Değer, 2013: 36).

Tanpınar, çağdaşları gibi bir geçiş dönemi entelektüelidir (Kahraman, 2000: 13). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan yapısal dönüşüm süreci, onun zihinsel formasyonunu doğrudan etkilemiştir. 1919 yılında İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi’ne kaydolan Tanpınar, başlangıçta felsefe ya da tarih bölümlerini düşünmüştü; ancak Yahya Kemal’in derslerini dinleme arzusu nedeniyle edebiyatı tercih etmiştir. Bu karar, onun entelektüel yöneliminin dönüm noktası olmuştur (Türkislamoğlu, 2014: 25).

Yahya Kemal, Tanpınar’ın düşünsel gelişiminde belirleyici bir figürdür. Tanpınar, hocasına duyduğu hayranlığı ve ona olan etkisini şu sözlerle ifade eder: *“Yahya Kemal’i tanıdığım zaman, henüz ne yapacağını pek iyi bilmeyen, kudretleriyle ihtirasları arasındaki nispeti ölçme fırsatı bulamamış, kendi dünyasını başkalarında arayan bir üniversite talebesiydim.”* (Tanpınar, 2020: 19). Tanpınar, fakülteye başladığı dönemde siyasal ve toplumsal konulara mesafeli olsa da edebiyat aracılığıyla toplumsal dönüşümleri kavrama eğilimi göstermiştir. *“Benim şartlarım beni edebiyata götürdü”* ifadesi

(Tanpınar, 2006: 300), bu yönelimin kişisel değil, tarihsel koşullarla ilişkili olduğuna işaret eder.

Tanpınar'ın düşünsel gelişiminde 1921-1923 yılları arasında yayımlanan Dergâh Dergisi özel bir yere sahiptir. Şiirlerini yayımladığı bu dergide yer alan yazılarının bir kısmını daha sonra eleştirel biçimde değerlendirmiştir. Dergâh, Cumhuriyet'in hemen öncesinde ortaya çıkan modernleşme tartışmalarına felsefi bir yön kazandıran bir platformdur. Dergi etrafında toplanan Yahya Kemal, Ahmet Haşim, Mustafa Şekip Tunç ve Abdülhak Şinasi Hisar gibi isimler, Batılılaşmaya karşı olmamakla birlikte pozitifizmi eleştiren, Bergsoncu sezgi ve süre kavramlarını merkeze alan bir yaklaşım geliştirmişlerdir (Karadişoğulları, 2005: 220).

Yahya Kemal'in önderlik ettiği bu çevre, modernleşmeyi "*cemiyet içindeki fert*" kavramı üzerinden yorumlamış, birey-toplum ilişkisini yeniden tanımlamaya çalışmıştır. Kemal'in Paris deneyimlerinden esinlenen bu düşünsel çerçeve, Batı medeniyetine katılmanın ön koşulu olarak kendi zihniyetini tanımayı gerekli görmüştür (Çağlıyan, 2006: 87). Tanpınar'ın entelektüel biçimlenmesi bu çevrede şekillenmiş, modernleşme, kültürel süreklilik ve bireysel bilinç üzerine düşüncelerinin temeli bu dönemde atılmıştır.

Tanpınar'ın düşünce dünyasında Doğu etkisi erken yaşta içinde bulunduğu çevresel koşullardan, Batı etkisi ise aldığı eğitimden kaynaklanır. 1930'lu yılların sonlarına dek belirgin bir Batılılaşma yanlısı tutum sergilerken, sonraki yıllarda Doğu kültürüne yönelik ilgisi artmıştır. Bu yöneliş değişiminde Anadolu'nun farklı bölgelerinde öğretmenlik yaptığı yıllar belirleyici olmuştur. 1932'ye dek kendisini "*cezri bir Garpcı*" olarak tanımlayan Tanpınar (Türkislamoğlu, 2014: 28; Nas, 2021: 179), zamanla Batı'yı taklit değil, anlama ve yeniden yorumlama yönünde bir entelektüel olgunluğa ulaşmıştır.

Yahya Kemal'in öğrencisi olarak yetişmesine rağmen Tanpınar, hocasından farklı bir entelektüel çizgiye yönelmiştir. Bu ayrımın temelinde yetişme koşullarındaki farklar etkili olmuştur. Yahya

Kemal'in Paris-İstanbul eksenli hayatına karşın Tanpınar, Anadolu'nun farklı kentlerinde görev yaparak toplumun dönüşümünü yerinde gözlemleme fırsatı bulmuştur. 1933'te İstanbul'a döndüğünde, Batı edebiyatına olan ilgisi derinleşmiş müzik, özellikle de Türk musikisi, düşünsel dünyasının merkezinde yer almıştır. Mallarmé, Proust, Gide ve Valéry, Tanpınar'ın estetik duyarlılığını şekillendiren isimler arasına girmiştir. 1939'da Hasan Âli Yücel tarafından İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tanzimat Edebiyatı Kürsüsü'ne atanmıştır (Değer, 2013: 39).

1942 yılı, Tanpınar'ın yaşamında önemli bir dönüm noktasıdır. Bu tarihte Kahramanmaraş milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne girmiş, kısa süreli bir siyasi deneyim yaşamıştır. Aktif siyasete hiçbir zaman yakınlık göstermemiş; ekonomik koşullar nedeniyle girdiği bu alanı daha çok gözlem yapma imkânı olarak değerlendirmiştir. Ankara'da bulunduğu dönemde Suut Kemal Yetkin, Ahmet Kutsi Tecer ve Cevat Dursunoğlu gibi isimlerle fikir alışverişinde bulunmuştur. Ancak Meclis çalışmalarına sınırlı katılım göstermiş, siyaset pratiğini "*sokak politikası*" olarak nitelendirmiştir. Samet Ağaoğlu ile yaptığı bir konuşmada Meclis'i bir "tekke"ye benzetmiş, oradaki hiyerarşik yapıyı şu sözlerle eleştirmiştir: "*Ben Büyük Millet Meclisi'ne değil, bir tekkeye girmişim meğer! Postnişin bir şeyh, çevresinde derece derece rütbeli şeyhler, sonra yine derece derece rütbeli müritler...*" 1946 seçimlerinde aday gösterilmemesi üzerine siyasetten çekilmiştir (Türkislamoğlu, 2014: 50). Daha sonraki yıllarda Halk Partisi ile ilişkisini yalnızca İsmet İnönü'ye duyduğu saygı üzerinden açıklamış, partiye hiçbir zaman güçlü bir aidiyet hissetmediğini belirtmiştir.

1946'dan itibaren müfettişlik görevine dönmüş, 1949'dan ölümüne dek Edebiyat Fakültesi'ndeki görevini sürdürmüştür. 1950'li yıllarda yaptığı Avrupa seyahatleri, onun düşünsel dünyasının olgunlaşmasında belirleyici olmuştur. Bu geziler, Tanpınar'ın Bergsoncu zaman anlayışıyla Türk kültürel sürekliliği arasında ilişki kurmasını sağlamış, modernleşmeye dair daha bütüncül bir bakış geliştirmesine katkıda bulunmuştur (Şimşek,

2024: 93-95). 1962 yılında geçirdiği kalp krizi sonucu yaşamını yitiren Tanpınar, yaşadığı dönemde beklediği ilgiyi görmemiştir. Şair kimliğiyle tanınsa da Yahya Kemal'in gölgesinde kalmış; buna karşın eserleriyle Türk modernleşmesinin zihinsel ve estetik boyutlarını anlamada vazgeçilmez bir referans noktası hâline gelmiştir. Düşünceleri, muhafazakârlık, Batıcılık, Doğu-Batı ilişkisi, eski-yeni karşıtlığı ve Bergsonculuk eksenlerinde şekillenmiştir (Değer, 2013: 40). Tanpınar'ın entelektüel mirası, Türkiye'nin kültürel kimlik arayışını anlamada hâlâ temel bir başvuru kaynağıdır.

5. Bergsonculuk

Henri Bergson, 1859 yılında Yahudi asıllı bir babanın evladı olarak dünyaya gelmiştir. Felsefe eğitimi alan Bergson, matematikteki yeteneğine rağmen öğretmenlerinin yönlendirmelerine aldırmadan felsefe alanında ilerlemiş, 1888'de doktorasını tamamlamış ve bu alanda önemli eserler kaleme almıştır (Eskin, 2014: 30).

Bergson felsefesinin merkezinde iki kavram yer alır: Sezgi ve süre. Akla karşı sezgiyi, zamana karşı süreyi öne çıkaran Bergson, pozitivizme karşı bir duruş sergilemiştir (Stumpf, 1982: 371; Bunnag, 2019: 181). Sezgi, Bergsonculuğun hem yöntemi hem de bilgi biçimidir (Dellaloğlu, 2012: 79). Türkiye'de Bergsonculuğun etkisi ilk olarak Ahmet Şuayip ve Rıza Tevfik gibi isimlerle görülmüştür. 1905-1918 yılları arasında pozitivizme karşı gelişen bu düşünsel yönelim, 1921-1923 yıllarında yayımlanan Dergâh Dergisi etrafında kurumsallaşmıştır. Türkiye'de Bergsonculuğun yayılmasında Mustafa Şekip Tunç'un çeviri ve yorumlarının belirleyici bir rolü vardır (Ülken, 2017: 552).

Bergson'un zaman anlayışı, klasik mekânsal düşünme biçimlerine yönelttiği köklü bir eleştiri üzerine kuruludur (Yılmaz, 2011: 65). Ona göre felsefe tarihi boyunca zaman, mekânın kategorileriyle düşünülmüş ve bu durum "süre" kavramının özünü gölgelemiştir. Oysa gerçek zaman, ardışık anların dışsal bir dizilimi değil, bilincin içsel akışında yaşanan kesintisiz bir devinimdir (Bergson, 1946: 14-18). Bergson, zamanı bölünebilir bir nicelik olarak ele alan Kartezyen

ve Newtoncu çizgiye karşı çıkar; zamanı “mekânsallaştırma” eğiliminin düşüncenin en büyük yanılsaması olduğunu savunur. Gerçek zaman veya *durée réelle*, geçmişin sürekli olarak şimdinin içine sızdığı, bilincin kendi akışını taşıdığı niteliksel bir süreçtir (Marchesini, 2018: 142-145). Bu anlayışta zaman, sabit bir çizgide ilerleyen anların toplamı değil, yaratıcı bir sürekliliktir; hareket, durağanlığın değil, varoluşun ilk koşuludur. Zamanın bu içsel, sezgisel boyutu, aklın sabitleyici eğilimlerinden farklı olarak sezgiyle kavranabilir. Bergson’a göre süre, varoluşun deneyimsel biçimi ve yaratıcı bir ilkedir: Her an, öncekinden farklı bir yenilik doğurur. Bu yönüyle süre, evrende “yeni olanın” ortaya çıkmasını sağlayan dinamik bir ilke, yani “yaratıcı evrim”in (*évolution créatrice*) taşıyıcısıdır (Bergson, 2014: 277; Marchesini, 2018: 145).

Bergson, “kendi zamanına kadar felsefede hâkim olmuş olan zamanın bir evhamdan ibaret olduğu görüşüne karşı gelerek ilimsel bilgidен başka bir de felsefi bilginin; zekâdan başka sezgi denen bir bilgi aracının bulunduğunu ileri sürmüştü; fenomen ve vücut diye iki ayrı şey olmayıp bütün varlığın daimî bir oluştan ibaret bulunduğunu iddia etmiştir” (Sunar, 1970: 49). Bergson’un bu iddiası, varoluşu durağan kategorilerle açıklayan klasik metafiziğe yöneltilmiş köklü bir eleştiridir. Ona göre gerçeklik, sabit bir “olma” hâli değil, sürekli bir “oluş” sürecidir; varlık, zaman içinde akmakta ve yeniden yaratılmaktadır. Bu perspektifte zaman, bilincin kendi iç akışıyla özdeşleşir; geçmiş, şimdinin içinde yaşamaya devam eder ve gelecek, bu sürekliliğin yaratıcı bir uzantısı olarak doğar.

Tanpınar, romanlarında zaman kavramını Bergsoncu bir düzlemde ifade etmekle yetinmeyen; bu felsefi temayı şiirlerinde de derinleştiren bir yazardır. “Ne İçindeyim Zamanın” adlı şiirinde, “Ne içindeyim zamanın, Ne de büsbütün dışında; Yekpâre, geniş bir ânın Parçalanmaz akışında” (Tanpınar, 1999: 13) dizeleriyle Bergson’un zaman öğretisini adeta hıfzeden bir öğrenci edasıyla tekrar eder. Bu dizelerde zaman, “yekpâre geniş bir an” olarak bütüncül bir süreklilik biçiminde ele alınır. Tanpınar için zaman, ölçülebilir bir kronoloji değil, bilincin içinde kesintisiz biçimde akan bir varoluş alanıdır. Bu

yönüyle Tanpınar, Bergson'un "zamanın mekânsallaştırılamayacağı" düşüncesini edebiyatın estetik formuna dönüştürmüştür.

Özellikle *Huzur ve Saatleri Ayarlama Enstitüsü* romanlarında belirgin biçimde hissedilen bu özellik, Tanpınar'ın karakter inşasında, mekân ve bilinç ilişkisini yeniden tanımlamasını sağlar. *Huzur*'da Mümtaz'ın iç dünyasında geçmiş, şimdi ve gelecek iç içe geçerken; *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nde Hayri İrdal'ın anlatısı zamanın düzenlenmesi, ölçülmesi ve toplumsal disipline tabi kılınması üzerine ironik bir sorgulamaya dönüşür. Tanpınar, zamanı yalnızca bir felsefi mesele değil, bir medeniyet muhasebesi olarak ele alır. "Yekpâre geniş bir an" formülü hem bireysel bilincin hem de Türk modernleşmesinin süreklilik ve değişim ekseninde yeniden kurulabileceğini ima eder. Bu yönüyle Tanpınar, Bergsoncu sezgi ve süre kavrayışını Türk modernleşmesinin entelektüel kriziyle birleştirir; geçmişle geleceği bir araya getiren "şimdi" fikrini bir poetik ilke ve bir medeniyet felsefesi olarak yorumlar.

Bergson'a göre akıl, "insanı nesnelleştiren ve herkeste ortak biçimde bulunan bir yetidir." İnsanları birbirinden ayıran ise sezgileridir; dolayısıyla "ne kadar insan varsa o kadar sezgi vardır." Bu bakımdan Bergson, sezgiyi insanı bireyselleştiren ve varoluşsal farkı belirleyen temel unsur olarak ele almıştır. Bu nedenle "sezgi filozofu" olarak da anılır. Tanpınar'ın Bergson'la kesiştiği ilk nokta, onun bir "süre şairi" olmasıdır. Dellaloğlu, Tanpınar'ın "Ne içindeyim zamanın / ne de büsbütün dışında" dizelerini yorumlayarak onun "ölçülen zamanın sınırlarını genişleten bir süre şairi" olduğunu belirtir (Dellaloğlu, 2012: 81).

1921-1923 yılları arasında yayımlanan *Dergâh Dergisi* çevresinde toplanan isimler, yenileşmeye karşı çıkmadan fakat geleneksel değerlerle bağlarını koruyarak bir düşünsel dönüşüm arayışı geliştirmişlerdir. Yahya Kemal, Mustafa Şekip Tunç ve Ahmet Haşim gibi isimlerin yer aldığı bu çevre, Bergson'un felsefesinden etkilenererek geçmişi bugüne ve geleceğe taşıyan bir "süreklilik" anlayışı geliştirmiştir. Bu düşünce, geçmiş ve geleceği "şimdi" içinde

değerlendiren bir bakış açısına dayanır. Tanpınar bu yaklaşımı “*yekpare geniş bir zaman*” kavramıyla tanımlamıştır (Dellaloğlu, 2012: 95). Tanpınar’ın düşünce dünyasının biçimlenmesinde Dergâh Dergisi özel bir yere sahiptir. Bergsonculukla ilk teması da bu çevrede gerçekleşmiştir. Ziya Gökalp ve takipçilerinin Durkheim sosyolojisine yöneldiği dönemde *Dergâh* çevresi Bergson felsefesine yaklaşmış, bu iki entelektüel eğilim arasında belirgin bir ayrışma oluşmuştur. Tanpınar, bu ortamı şu sözlerle anlatır: “*Ben Yüksek Muallim’e girdiğim zaman daha eski arkadaşlarımızı Durkheim ve Ziya Gökalp adına yemin eder hâlde bulmuştum. Sonra Rıza Tevfik’in ve bilhassa Dergâh’ta Şekip’in çalışmaları ile Durkheim, Bergson’un karşısında geriledi. Her cins sanatkâr gibi mücerret fıkirden pek hoşlanmayan, realite üzerinde kendi sezişiyle düşünmeyi tercih eden Yahya Kemal bir gün Şekip Bey’e ‘Şekip, biz hepimiz artık Bergson’cuyuz’ demişti... Fakat bir hakikati ifade ediyordu.*” (Eskin, 2012: 44).

Tanpınar’ın Bergson’u ne ölçüde okuduğu kesin olmamakla birlikte, Bergsoncu çevre içinde yetişmiş olması bu felsefenin onun düşünsel gelişiminde etkili olduğu sonucunu doğurur. Dergâh çevresinde en çok kullanılan kavramlardan biri élan vital (yaşam atılımı) olmuştur. Bu kavram, niceliğe karşı niteliği, mekanik ilerlemeye karşı yaratıcı sürekliliği temsil eder. *Dergâh*’ın ilk sayısında yer alan Yahya Kemal’in “*Üç Tepe*” başlıklı yazısı, bu felsefi çizginin adeta beyannamesi niteliğindedir (Ülken, 2017: 553).

Bergsonculuk, aydınlara hem Batı düşüncesiyle temas kurma hem de kendi kültürel kökleriyle bağlarını sürdürme imkânı sunmuştur. Bu yaklaşımın etkisi Tanpınar’ın düşünce sisteminde açık biçimde görülür. Tanpınar, zamanı yalnızca bir akış değil, geçmiş, şimdi ve geleceğin iç içe geçtiği bir “*devamlılık alanı*” olarak kavrar. Dellaloğlu’nun belirttiği gibi Tanpınar, “*şimdiye odaklanırken geçmişi ve geleceği de bugünün içinde düşünmeyi*” önerir; “*şimdiye odaklanmalıyız, ama geniş bir şimdiye. Geçmişi ve geleceği bugün içinde öngörmeliyiz*” (Dellaloğlu, 2012: 81).

Bu döneme genel olarak bakıldığında modernleşmeye karşı doğrudan bir tepki görülmez. Edebiyatla başlayan Batı yönelimi, düşünsel alanda da etkisini sürdürmüştür. Fark, yöntemsel düzeydedir: Dergâh çevresi Bergson'un sezgisel ve yaratıcı süre anlayışını benimserken, Gökâlp çizgisi toplumsal yasalar ve determinizm temelli Durkheim sosyolojisini savunmuştur. Dergâh çevresinde Bergsonculuğun Türkiye'de en etkili temsilcisi kuşkusuz Mustafa Şekip Tunç'tur. Bu çevredeki isimleri bir araya getiren ortak payda, Bergson'un akıl-sezgi dengesi üzerine kurulu felsefesidir (Eskin, 2012: 53). Tanpınar'ın Bergsonculukla ilişkisi incelendiğinde, bu felsefeyi erken dönemlerinden itibaren içselleştirdiği görülür. Sadece bir düşünsel etki olarak değil, estetik ve edebi üretiminde de Bergsonculuk belirleyici bir yere sahiptir. Tanpınar'a göre Bergson, insanın düşünce dünyasını biçimlendiren ve hayatı anlamlandırma biçimini derinleştiren bir düşünürdür. Bu yönüyle Bergsonculuk, Tanpınar'ın eserlerinde hem bireysel hem toplumsal zamanın felsefi temeli olarak konumlanır.

Sonuç

Bu çalışma, Ahmet Hamdi Tanpınar'ı Türk düşünce tarihinin temel dönemeçlerinden biri olan modernleşme süreci bağlamında inceleyerek, onun edebî yönünün ötesine geçen entelektüel kimliğini ortaya koymuştur. Tanpınar'ın düşünce dünyası, bireysel deneyimlerinin, aldığı eğitimin ve içinde bulunduğu kültürel ortamların etkisiyle şekillenmiş; zamanla değişen fakat hiçbir ideolojik kalıba tam anlamıyla oturmayan bir dinamizm sergilemiştir. Tanzimat sonrası modernleşmenin edebiyat üzerinden yürüdüğü bir dönemde yetişen Tanpınar hem bu sürecin ürünü hem de eleştirmenidir. Onun düşünsel serüveni, modernleşme ile gelenek arasında salınan Türk aydın kimliğinin izdüşümünü yansıtır.

Tanpınar, edebiyatı düşünsel bir sorgulama mecrası olarak da görür. Şiirlerinde ve romanlarında işlediği temalar, onun zihinsel dünyasında Bergsoncu sezgi, zaman ve süre kavramlarının

izdüşümünü taşır. Yahya Kemal'le tanışması ve *Dergâh Dergisi* çevresinde edindiği entelektüel birikim, Tanpınar'ın Batı düşüncesiyle kurduğu ilişkiyi belirlemiştir. Bergson'un süre felsefesi, Tanpınar'ın modernleşme ve zaman anlayışına felsefi bir temel kazandırmış; bu çerçevede geçmiş, bugünün bir parçası olarak değerlendirilmiş, gelecek ise sürekliliğin uzantısı hâline gelmiştir.

Tanpınar'ın düşünsel konumunu özgün kılan, geçmişi idealize etmeden koruma ve bugünü geçmişin devamı içinde anlamlandırma çabasıdır. O, Türk modernleşmesini bir *"kopuş"* değil, *"devamlılık içinde değişim"* olarak yorumlar. Modernleşmeyi reddetmez; fakat onun, kültürel köklerden bağımsız düşünölemeyeceğini savunur. Bu noktada Tanpınar, Bergsoncu süre fikrini toplumsal bir bilinç modeline dönüştürür. *"Yekpare geniş bir an"* ifadesi, bir estetik kavrayış, bir zihniyet tasavvurudur.

Tanpınar'ın düşünce sisteminde bu süreklilik duygusu, aynı zamanda bir kimlik arayışının da yansımasıdır. Doğu-Batı, eski-yeni, gelenek-modernlik gibi dikotomiler onun zihninde çatışma unsurları değil, birbirini tamamlayan unsurlardır. *"Değişerek devam etmek, devam ederek değişmek"* anlayışı bireysel ve toplumsal bir dönüşüm çağrısıdır. Bu yönüyle Tanpınar, Türk modernleşmesinin ruhsal derinliğini yakalayabilen nadir aydınlardan biridir.

Siyasal yaşamında kısa süreli bir deneyim yaşamış olsa da Tanpınar'ın asıl ilgisi her zaman düşünce ve sanat dünyasında kalmıştır. 1942'de CHP milletvekili olarak Meclis'e girmesi, onun siyasete entelektüel bir mesafe ile yaklaştığını gösterir. Meclis'i *"tekke"* metaforuyla ele alışı, Türkiye'nin modernleşme süreçlerine dair ironik bir bilinç taşır. Siyasetle ilişkisini faydacı değil, gözlemci bir tutumla sürdürmüştür. Onun için edebiyat, fikirleri dile getirmekten öte, bir tür *"kültürel muhasebe"* alanıdır.

Tanpınar'ın muhafazakâr ya da modernist olarak sınıflandırılması, çoğu zaman onun çok katmanlı düşünce yapısını göz ardı eden indirgemeci bir yaklaşımdır. Eserlerinin farklı dönemlerde farklı yayınevlerinde basılması, ona dair ideolojik

algının nasıl değiştiğini göstermektedir. Aynı metinler, farklı bağlamlarda farklı ideolojik anlamlar kazanmış, bu durum Tanpınar'ın hem modern hem geleneksel çevreler tarafından sahiplenilmesine zemin hazırlamıştır.

Tanpınar'ın modernleşme yorumu, Türkiye'nin zihinsel dönüşüm tarihi açısından belirleyici bir öneme sahiptir. Onun eserlerinde geçmiş, bir nostalji nesnesi değil; bilincin sürekliliğini sağlayan bir öğedir. Bu yönüyle Tanpınar, Batı modernitesinin eleştirel bir okumasını yaparken, Türk kültürel hafızasının sürekliliğini korumayı da hedeflemiştir.

Tanpınar, Türk düşünce dünyasında “*eşikte duran aydın*” tipinin en rafine örneklerinden biridir. Ne tam anlamıyla Batıcı ne de gelenekçi olan Tanpınar, modernleşme deneyimini bir kimlik meselesi olarak ele almış ve bu süreci estetik bir formda yeniden üretmiştir. Onun eserleri hem bireysel bilincin hem de toplumsal hafızanın zamansal derinliğini kavramaya yöneliktir. Bergsoncu sezgiyle biçimlenen bu entelektüel tutum, Türk modernleşmesine ait zihinsel gerilimi “*devamlılık*” kavramı etrafında yeniden düşünme imkânı sunmaktadır. Bu çerçevede Tanpınar, Türk modernleşmesinin felsefi boyutlarını açığa çıkaran bir düşünce adamıdır. Onun metinleri, Türkiye'nin kültürel kimliğini, geçmiş ve gelecek arasında kurduğu diyalogla yeniden tanımlar. Tanpınar'ı anlamak, bir bakıma Türk modernleşmesinin iç dinamiklerini, kırılmalarını ve arayışlarını anlamaktır.

Kaynakça

- Arık, E. (2011). Türk Milliyetçiliğinde Spiritüalist Yaklaşım: Dergâh Dergisi (1921-1923). (Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Arslan, C., & Yürüklü, H. (2020). Ahmet Hamdi Tanpınar ve Thomas Bernhard'ın Bakış Açısıyla Modernleşmenin Edebî Eleştirisi. *Journal of Academic Social Science Studies*, 13(81).
- Aydın, M. (2020). Kayıp Zamanın İzinde Ahmet Hamdi Tanpınar, İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Batı, B. N. (2024). Mesken tutma kavramının İstanbul'da modernleşme sürecindeki değişimine AH Tanpınar'ın ve SH Eldem'in düşünce dünyasının izlerinden bakmak (Doctoral dissertation, Mimar Sinan Fine Arts University).
- Bergson, H. (2010). *The creative mind: An introduction to metaphysics*. Courier Corporation.
- Bergson, H. (2014). *Creative Evolution*, Trans. Arthur Mitchell. Solis Press. Kindle Edition.
- Biçer, İ. A. (2025). Sıradanın olağanüstü temsili: Türk edebiyatında gündelik hayat çalışmaları. *NOSYON: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, (15): 177-188.
- Bunnag, A. (2019). The concept of time in philosophy: A comparative study between Theravada Buddhist and Henri Bergson's concept of time from Thai philosophers' perspectives. *Kasetsart Journal of Social Sciences*, 40(1): 179-185.
- Çağlayan, Z. (2006). "Erken Cumhuriyet Dönemi Sentezci Muhafazakarlığında 'Değişim': Ahmet Hamdi Tanpınar ve Türk Modernleşmesi, Muhafazakâr Düşünce Dergisi, Y. 3, S. 9- 10, 2006.
- Çiğdem, A. (2012). Taşra Epiği "Türk İdeolojileri ve İslamcılık". İstanbul: Birikim Yayınları, 2012.
- Değer, H. (2013). Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü Romanı Bağlamında Modernleşme ile Değişen Zaman Algısı. *Alt Kitap*.
- Dellaloğlu, B. (2012). Modernleşmenin Zihniyet Dünyası Bir Tanpınar Fetişizmi. İstanbul: Ufuk Yayınları.
- Dellaloğlu, B. (2014). "Muhafazakarlıkla Modernleşmeciliğin Kavşağında Türkiye: Tanpınar ve Narmanlı Han", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, S. 39, Y. 10.
- Eskin, Ş. (2012). Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Eserleri ve Estetiğinde Bergson Felsefesinin İzdüşümleri ve Kurucu Rolü. (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi).
- Eskin, Ş. (2014). Zaman ve Hafızanın Kıyısında Tanpınar'ın Edebiyat, Estetik ve Düşünce Dünyasında Bergson Felsefesi. İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Gündüz, O. (2002). Türkiye'nin Batılılaşma Serüveninde Özgün Bir Portre: Ahmet Hamdi Tanpınar. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(3): 13-28.
- İrem, N. (1999). "Muhafazakâr Modernlik, Diğer Batı ve Türkiye'de Bergsonculuk", *Toplum ve Bilim*, S. 82.
- Kahraman, H. B. (2000). "Yitirilmemiş Zamanın Ardında: Ahmet Hamdi Tanpınar ve Muhafazakâr Modernliğin Estetik Düzlemi", *Doğu Batı Dergisi*, S. 11: 11-45.
- Karadişoğulları, E. (2005). *Dergâh Mecmuası'nın Türk Edebiyatı ile Millî Mücadeledeki Yeri*. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 11(27): 219-226.
- Marchesini, P. (2018). The end of time or time reborn? Henri Bergson and the metaphysics of time in contemporary cosmology. *Philosophy and Cosmology*, 21(21): 140-152.
- Nas, H. Tanpınar'ın Doğu-Batı Sorununa İlişkin Yaklaşımları. *Uluslararası Filoloji Bengü*, 1(1): 175-182.
- Satar, N. A. (2015). Kanun Olmanın Kıyısında: Edebiyatın Politize Olması ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Cumhuriyet Kanonu'ndaki Yeri. *Journal of Turkology*, 25(1): 161-188.
- Stumpf, S. E. (1982). *Philosophy: History and problems book I*. New York, NY: McGraw- Hill.
- Sunar, C. (1970). Bergson'da Şuur Hâlleri ve Zaman. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(1-4): 47-66.
- Şimşek, M. (2024). Yahya Kemal Beyatlı'dan Ahmet Hamdi Tanpınar'a Uzanan Muhafazakârlık Köprüsü ve Yol Ayrımları (Yüksek Lisans Tez, Hitit Üniversitesi).
- Tanpınar, A. H. (1999). *Şiirler*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Tanpınar, A. H. (2000). *Edebiyat Üzerine Makaleler*. (Hz.) Zeynep Kerman, İstanbul Üniversitesi: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1999). *Şiirler*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Tanpınar, A. H. (2006). *Yaşadığım Gibi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2007). *Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Başbaşa*. Hz. İnci Enginün, Zeynep Kerman, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2020). *Yahya Kemal*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Türkislamoğlu, E. (2014). *Türk Siyasi Düşünce Hayatında Ahmet Hamdi Tanpınar ve Romanlarına Bakış*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi).
- Ülken, H. Z. (2017). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yılmaz, H. (2011). Henri Bergson'un Zaman Kavramına Yaklaşımının Çağdaş Anlatı Sinemasına Etkisi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2): 61-78.